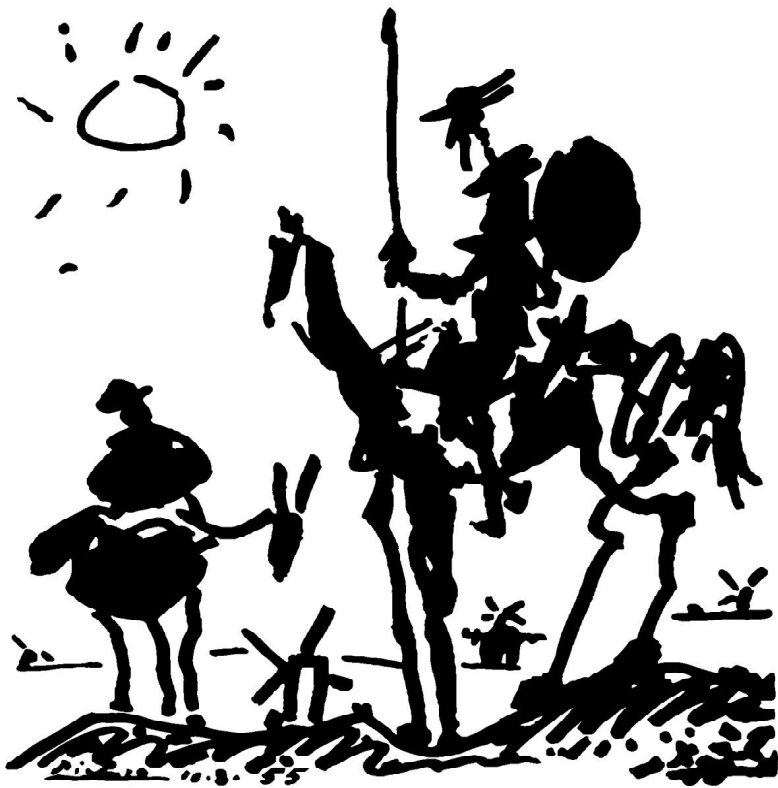

RECERCA

78

DON QUIXOT, CAVALLER CRISTIÀ

Sara Martí

DON QUIXOT, CAVALLER CRISTIÀ

SARA MARTÍ

Introducció

Segurament que molts de vosaltres heu llegit parts del Quixot i probablement alguns l'heu llegit sencer. Jo me'l vaig llegir fa dos estius, després que el Josep Torné, un germà de comunitat que va morir fa uns mesos i amic de batalla de fra Josep M. Vallejo, em digués que de petit se'l llegia cada estiu durant molts anys. Vaig pensar: *si a ell li agradava tant, alguna cosa de profunda hi deu haver en aquesta obra tan citada però sovint tan poc coneguda de fons*. I així va ser com vaig iniciar la lectura, d'entrada des d'una clau hermenèutica cristiana. A mesura que anava llegint m'adonava que havia entrat en el món d'un innocent semblant al Crist i alhora ple de misèries i febleses que me'l feien molt proper a mi. Aquest era el Quixot. Per altra banda, és de les lectures que m'han fet riure més de la meva vida. L'exposició consta de tres parts principals: context històric, els estils de bogeria en l'obra del Cervantes i l'ànima cristiana del Quixot, incloent un epíleg sobre la noció d'amistat cristiana entre el cavaller i Sancho Panza.

Apunt biogràfic de Miguel de Cervantes

Miguel de Cervantes nasqué a Alcalà de Henares l'any 1547 i morí a Madrid el 1616. No tenim constància de la seva formació acadèmica. Sabem que va tenir una vida convulsa i plena de tragèdies: desterrat a Roma durant deu anys, ferit a la batalla de Lepant, segrestat per uns turcs i transportat a Argèlia amb el seu germà Rodrigo i alliberat al cap de cinc anys gràcies a l'ajuda econòmica d'un frare trinitari que permeté pagar el rescat. Després se n'anà a Portugal, tingué una filla amb Ana Villafranca (dona casada) i finalment es casà amb Catalina de Salazar, d'Esquivias, poble on visqué des dels 40 anys mentre exercia de comissari reial de proveïments i

viatjava majoritàriament per Andalusia. Va ser empresonat uns mesos a Sevilla en motiu de la fallida d'un banc. Uns anys més tard es traslladà a Valladolid amb la seva esposa Catalina, les seves germanes Andrea i Magdalena, la seva neboda Constança i la seva filla Isabel, i va viure els darrers anys envoltat d'aquestes dones. L'any 1606 es traslladaren a Madrid, on publicà la 1a part del Quixot, freqüentà alguns cercles literaris i va ser tant elogiat com envejat per diversos escriptors. Acabà la 2a part del Quixot al cap de nou anys, l'any 1615, a l'edat de 68 anys, un any abans de la seva mort.

Context social i eclesial del moment en què apareix l'obra *El Quixot*

L'obra *El Quixot* és un fruit tardà del nostre autor, madurat en el període manierista que va del Renaixement¹ al Barroc i escrit en plena Contrarreforma. Més que una ruptura entre el Renaixement i el Barroc, aquest darrer sembla ser una prolongació i una elaboració distinta de tendències que ja estaven presents en el Renaixement; de la mateixa manera, la Contrarreforma sovint no va fer altrament que perllongar i intensificar certa direcció de l'humanisme renaixentista, esporgant nombrosos elements que es consideraven superflus. En aquest moment **Espanya** es troba en una situació de decaïment progressiu en tots els camps. En l'**àmbit polític i econòmic**, ens diu Martín González de Cellorigo (economista) en una carta dirigida al rei Felip III: *la causa de no haber deneros es haberlos*, referint-se a les riqueses que rebien de «les Índies» conquerides i que marxaven de seguida cap a Europa per pagar el luxe hispànic. S'incrementen els índexs de pobresa, les epidèmies, la pèrdua de població i les derrotes militars; les guerres de religió (ss.XVI-XVII) fan perdre la credibilitat de la fe i de l'Església; i l'any 1588 es produeix la desfeta de l'Armada Invencible amb Felip II i tot el regnat del seu fill Felip III es veurà constantment amenaçat i sacsejat per la decadència. A **nivell religiós**, la foguera del frare que reivindicava la llibertat científica Giordano Bruno l'any 1600 ens situa davant la contradicció en què es troba el cristià entre fe i raó, entre revelació i racionalitat. L'Església mostra greus dificultats per dialogar amb la raó i integrar les ciències positives i la cultura clàssica dins el pla d'estudis dels clergues. La formació cristiana del poble fidel és nul·la i la vida de fe es basa en l'exercici de formes de pietat repetitives i en l'obediència cega als clergues, els quals sovint manipulen les

¹Recordem que el Renaixement va ser un moviment cultural i social de mitjans segle XV i principis del XVI, sorgit com a contraproposta a la barbàrie cultural que s'havia produït a l'Edat Mitjana. A nivell filosòfic es produeix un rebuig tant de les formes literàries i pedagògiques medievals com dels mètodes escolàstics, i s'opta per un retorn als corrents filosòfics antics: platonisme, aristotelisme, estoïcisme, epicureisme, així com també es pren per model l'art clàssic grec i romà. El Renaixement espanyol vol imitar l'humanisme de l'època d'or italiana (finals s.XV, principis del XVI). L'home passa a ser el centre del món i la mesura de totes les coses. El Barroc neix en època de depressió i enfosquiment de l'ideal humanista lluminós a causa de les contínues guerres de religió, etc.

consciències de la gent senzilla (indulgències, penitències, obres de pietat...). Hi ha en l'imaginari col·lectiu una clara jerarquia de la població segons els privilegis per assolir la santedat: es creu que clergues, frares i monjos disposen de més privilegis que la resta de fidels. En el **camp teològic** es produeix una fatiga cada cop més crònica a causa de les interminables disputes de religió i d'una teologia repetitiva que no es deixa interpel·lar per la realitat ni la ciència. L'obsessió per l'ortodòxia produeix un autèntic ofuscament de la veritat i de la llibertat humana. Les antigues escoles tomistes, nominalistes i escotistes deixen de caminar plegades; es manté encara l'afectació per l'expressió tràgica del luteranisme i el sentit de l'humor (i del ridícul) queda en l'oblit.

Intencionalitat de l'obra *El Quixot* en el context de la Contrarreforma

Enmig del context prèviament perfilat, la figura de Cervantes no s'adiu ni a la d'un contrarreformista típic adherit a les regles de sant Ignasi ni tampoc a la d'un anti-reformista. Juntament amb Erasme de Rotterdam² i Fray Luis de León, Sigüenza, Fray Luis de Granada o Fray Diego de Estella, participa d'una mateixa missió en el si de l'Església: s'adhereix a la defensa d'una **espiritualitat baptismal**, és a dir, d'una vida de relació amb Déu profunda i viva apta per a tothom (sense privilegis ni classes de cap mena), i d'un retorn a la unitat de dogma i vida, de gràcia i obres, d'esperit i de carn, un retorn a la simplicitat, la pobresa espiritual i la veritat de Jesucrist. Per això Cervantes no encarna el seu ideal de virtut ni en frares ni en capellans³, tot i tractar amb deferència a aquell capellà que té cura de les ànimes. A través de l'obra del *Quixot* es copsa clarament una forma secular de viure l'espiritualitat cristiana, una ànima laica que té per primer principi el temor de Déu i l'amor al proïsme i que busca glorificar Nostre Senyor Jesucrist amb la fe i les obres: *los religiosos, con toda paz y sosiego, piden al cielo el bien de la tierra, pero los soldados y caballeros ponemos en ejecución lo que ellos piden (...) Así que somos ministros de Dios en la tierra, y brazos por quien se ejecuta en ella su justicia* (c.XIII, 1a part). La forma que prengui la vida d'un cristià és secundària, sempre i quan tingui la mirada posada en Déu i el seu Regne: *no todos podemos ser frailes, y muchos son los caminos por donde lleva Dios a los suyos al cielo* (c.VIII, 2a part).

²Quan Cervantes escriu el *Quixot*, feia tot just cent anys que Erasme de Rotterdam havia publicat *El Manual del cavaller cristià*, en el qual descriu els aspectes fonamentals de la vida cristiana, tot exalçant la sinceritat, la llibertat i l'honestedat com a claus d'entrada per a una vida de fe seriosa i real. Américo Castro assegurà que Cervantes va rebre classes d'un erasmisme condemnat del mestre López de Hoyos, i que sempre mantingué viva la flama d'aquell grup erasmista lliure i agut, defensor i promotor d'una renovació espiritual de l'Església.

³Sembla que el personatge que encarna millor l'ideal religiós i moral de Cervantes és el Caballero Verde Gabán (Don Diego de Miranda); el presenta en un quadre de vida senzilla, piadosa, sense ostentació, sincera i activa, i sense cap ombra de fariseisme.

Un cop salvaguardada l'ortodòxia, res li impedeix a Cervantes de riure de les caricatures de l'esperit ortodox que ronden pels carrers i de criticar les cerimònies sense ànima i l'escolàstica buida de contingut evangèlic. Cal dir que no hi ha cap dogma ni cap culte fonamental que es posi en dubte en l'obra del Quixot. Això sí, prefereix els miracles interiors a aquells visibles i aparatosos, es mostra escèptic i irònic davant les devocions enteses com a repeticions mecàniques tacades de superstició i de lucre; i resta molt més sensible a la Bíblia i a l'humanisme que no pas a l'esperit especulatiu i metafísic de finals del s.XVI. L'autor reclama la unitat entre fe i amor: les obres han de ser pesades a la balança de l'amor. És sabut que, enmig del debat entre fe i obres, va ser esporgada del llibre del Quixot la frase següent: *las obras de caridad que se hacen tebia y flujamente no tienen mérito ni valen nada*.

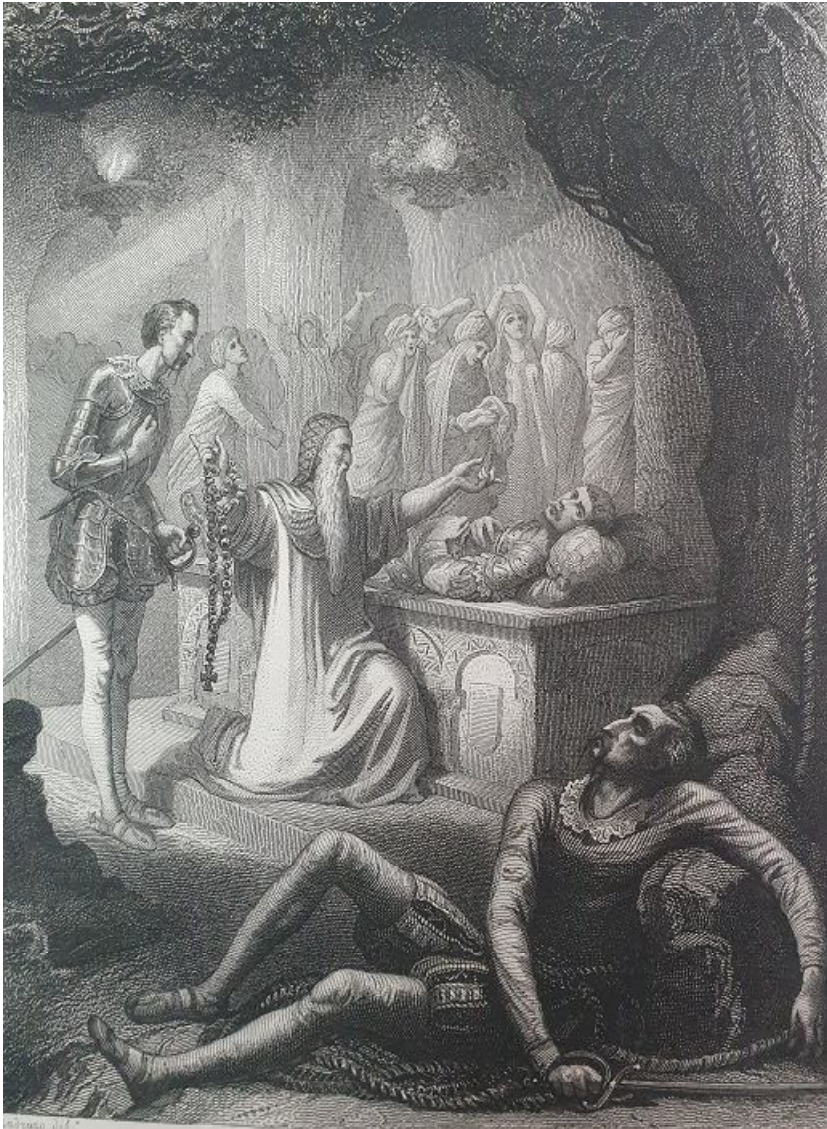
L'obra anuncia la possibilitat d'una vida d'unió amb Crist radical des del do de la **llibertat humana** que tota persona rep per gràcia des que ve al món, i que val més que el cel i la terra junts. En boca del Quixot, *la libertad es uno de los más preciosos dones que a los hombres dieron los cielos; con ella no pueden igualarse los tesoros que encierra la tierra ni el mar encubre; por la libertad, así como por la honra, se puede y debe aventurar la vida, y por el contrario, el cautiverio es el mayor mal que puede venir a los hombres* (c.LVIII, 2a part).

La noció de llibertat del cavaller de la Manxa és totalment cristiana, es tracta de la llibertat rebuda del cel per tal d'assolir la plenitud humana fent el bé i l'amor (compassió) a tothom per a lloar (agrair) Déu. La veritable llibertat és obediència a l'amor, neix de la mansuetud de l'ànima disponible a la compassió rebuda de Déu, tal com expressa el mateix Quixot a Sancho Panza: *Doy gracias al cielo que me dotó de un ánimo blando y compasivo, inclinado siempre a hacer bien a todos y mal a ninguno* (c.XXV, 2a part). I en una altra ocasió afirma: *soy católico cristiano, amigo de hacer el bien a todo el mundo* (c.XLVII, 2a part).

Tota l'obra desprèn una gran lliçó de llibertat i humanitat. L'evangelisme que apareix en els discursos del Quixot ens dóna la clau d'aquesta moral enemiga de la venjança i amant de la justícia i de fer el bé a tothom, especialment als febles i menyspreats pel món.

La bogeria del Quixot

Tres estils de bogeria humana són les que s'entreveuen al llarg de l'obra del Quixot. D'una banda, Cervantes juga amb dos tipus de bogeria encarnades simultàniament en el cavaller de la Manxa: la ideològica cavalleresca i la de la radicalitat cristiana. D'altra banda, l'autor inclou un tercer tipus de bogeria, més terrible i depriment: la mundana, la de la mediocritat i la frivolitat humana, representada sobretot pels ducs.

Analitzem primer els dos tipus de bogeria del Quixot: **la psicològica o ideològica**, i la de **la radicalitat cristiana** de fons. Ja de bon començament, el lector té la impressió d'haver-se topat amb un personatge innocent estrany: boig en tot el que tingui a veure amb els temes de la cavalleria i alhora savi, lúcid i fins i tot brillant en les qüestions religioses, teològiques i antropològiques. Constantment entren en escena personatges que, després d'un encontre amb ell, s'adonen de la peculiaritat excepcional d'aquest cavaller, «hi toca i no hi toca» al mateix temps: *Mirábalo el canónigo, y admirábase de ver la estrañeza de su grande locura, y de que en cuanto hablaba y respondía mostraba tener bonísimo entendimiento; sólo perdía los estribos en tratándose de caballería* (c.XLVIII, 1a part). I en una altra escena: *pues otra cosa hay en ello –dijo el cura–: que fuera de las simplicidades que este buen hidalgo dice tocantes a su locura, si le tratan de otras cosas, discurre con bonísimas razones y muestra tener un entendimiento claro y apacible en todo; de manera que, como no le toquen en sus caballerías, no habrá nadie que lo juzgue sino de por muy buen entendimiento.* (c.XXIX, 1a part). Don Lorenzo diu del nostre cavaller errant: *él es un entreverado loco, lleno de lúcidos intervalos* (c. XVIII, 2a part). I després de l'encontre amb uns joves llauradors: *Y así estudiantes como labradores cayeron en la misma admiración en que caían todos aquellos que la primera vez veían a Don Quijote, y morían por saber qué hombre fuese aquél tan fuera del uso de los otros hombres* (c. XIX, 2a part). Cf. amb l'evangelí de Lc 4, 22: *Tothom l'aprovava i es meravellava de les paraules plenes de gràcia que sortien de la seva boca. I deien: -No és el fill de Josep, aquest?*

Segons Balthasar, la bogeria ideològica apareix com la supressió de l'abisme entre la idealitat de la gràcia salvadora de Déu en Crist i la realitat de les obres humanes dels cristians que pretenen transformar el món, la qual pot resultar ridícula si no es pren amb sentit de l'humor. Tal com afirma Vilanova, l'ideal de cavalleria del Quixot vol integrar totes les virtuts cristianes i emergeix, sens dubte, d'una bogeria més profunda i sobrenatural: la de la fe cristiana. L'autor, vinculant els dos tipus de bogeria (psicològica i cristiana), aconsegueix desemmascarar la falsa saviesa del món i les ganes que aquest té de riure i d'entretenir-se enmig de la tebiesa fastigosa de la societat, la mateixa que fa vomitar l'àngel davant la comunitat de Laodicea (Ap 3,16). A través de la boca del Quixot apareix la veritable saviesa i l'esperit realista en un univers de mentides, així com també el sentit de l'humor, autoritzat

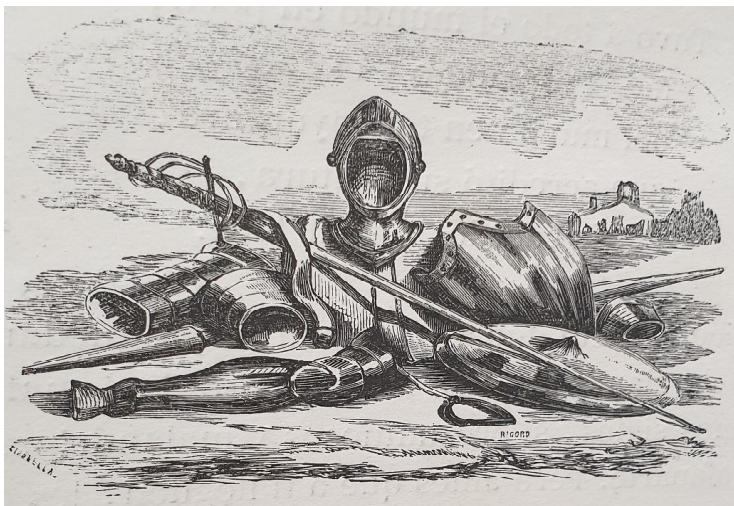
solament des de la fe i la gràcia que sobrepassen l'home. L'home que es pren seriosament el mandat de Crist d'agafar la seva creu i seguir-lo es veu a si mateix -si és seriós- com una figura còmica, perquè ell no és el Crist sinó un home comú tot i estar cridat a ser perfecte com el Pare del cel és perfecte (Mt 5,48), ordre impossible per a l'home però no per a Déu. L'obra en si mateixa és un cant a la gràcia i mostra que la vida de la fe cristiana es juga en el més íntim de l'ésser, en el «sí» o en el «no» a la gràcia de Déu, esdevenint secundaris els camps psicològics, afectius, morals, ideològics, temperamentals o sentimentals de l'home, tal com queda palès al final del llibre en l'escena de l'agonia i mort del Quixot. Un sol buf de la misericòrdia de Déu li fa recuperar el seny en un instant i, ja al llit de mort, pronuncia: *las misericordias, sobrina, son las que en este instante ha usado Dios conmigo, a quien, como dije, no las impiden mis pecados. Yo tengo juicio ya, libre y claro, sin las sombras caliginosas de la ignorancia, que sobre él me pusieron mi amarga y continua leyenda de los detestables libros de caballería* (c. LXXIV, 2a part). Mossèn Ballarín relata brillantment –en el llibre *Paràbola dels retorns*– la paradoxa en què es troba el Quixot al final de la seva vida: què vol dir ser boig i què vol dir ser assenyat?. Ho descriu així: *la neboda assenyada, el rector prudent, el barber murri, el batxiller lletradet, les pallisses, les tristeses, la darrera derrota i el Cervantes li tornaren el seny. Pobre don Alonso. Els gegants eren molins de vent. Quan ho va saber es va morir, no podia viure en aquest món d'imbècils savis. Va morir de «cordura», la pitjor de les malalties. «Vivir loco y morir cuerdo». Beneït don Quijote. Només ell sap que els «cuerdos» són bojos i els bojos són «cuerdos». Saber-ho li va costar la vida, ha costat la vida a Castella.*

El Quixot ens ensenya que el món, més que un lloc, és una elecció. La raó sobrenatural interna que l'havia regit durant tota la vida és l'únic que resta en ell abans de morir, tota la resta s'esfuma. La bogeria del Quixot pot ser anomenada santa: la incredulitat sobre el seu propi poder és un signe de què la seva bogeria no és mundana sinó santa, una renúncia al món. L'escriptor anglicà W.H. Auden ens recorda que la bogeria cristiana ha de tenir sempre un proïsme, algú diferent de si mateix a qui estimar com a si mateix, tal com el Quixot «té» a Sancho.

En contrast amb la bogeria santa del Quixot, apareix la **bogeria mundana** d'aquells que trien el camí ample i espaiós (vici, superficialitat, comoditat) que duu

en últim terme a la mort, a diferència de l'estret (virtut, diligència en el servei al proïsme i a Déu) que mena finalment a la vida eterna. És la bogeria del que se'n riu de l'innocent, del discapacitat, del feble i del pobre. És la que neix de la intolerància de la situació real a causa de l'amor propi, l'egoisme i la vanitat. En l'obra, la bogeria mundana s'encarna sobretot en les figures dels ducs que acullen cavaller i escuder una temporada amb el desig de riure, propi d'un món avorrit i cansat de si mateix: *Gran gusto recibían los duques del disgusto que mostraba tomar el buen religioso de la dilección y pausas con que Sancho Panza contaba su cuento, y Don Quijote se estaba consumiendo en cólera y en rabia* (c.XXXI, 2a part). Quin contrast tan potent entre la lucidesa indignada del Quixot (ell, que passa sovint per ingenu) davant la mesquinesa dels ducs, i la ceguesa d'aquests darrers que es creuen tan savis, però que són incapaços de veure la senzilla netedat de Sancho! O en l'escena de la muntada del Quixot damunt del Clavileño: *Con el felice gracioso suceso de la señora Dolorida quedaron tan contentos los duques, que determinaron pasar las burlas adelante* (c.XLII, 2a part).

En resum, Cervantes entrellaça les bogeries vàries del món (ideològica i mundana) per ressaltar l'única bogeria que roman eternament en l'home: la misericòrdia (la gràcia) de Déu manifestada i encarnada en Jesucrist, el Fill Innocent del Pare, que va carregar damunt seu tot el mal que contenen les demás bogeries i empreses humanes, i les va redimir.

L'ànima del Quixot: les virtuts teologals en el rerefons

Són molts els autors que han quedat prendats de l'ànima del Quixot, però pocs els que han sabut contemplar-lo més enllà d'una comprensió superficial, com si només es tractés d'un personatge creat per a deixar en ridícul les antigues novel·les de cavalleria. El poeta Heine recorda que de nen li saltaven les llàgrimes quan llegia l'episodi de la derrota del Quixot amb Sansón Carrasco; Dostoievski reconeix, en una carta a la seva neboda Ivanova, el desig d'escriure una novel·la (que va resultar ser *l'Idiota*) en la qual es representés a l'home realment bo, situat en el punt de creuament entre Crist (l'únic home bo que hi ha hagut en el món) i el Quixot, al qual considera la figura més perfecta d'home bo en la literatura cristiana; el novel·lista alemany Thomas Mann arriba a dir que mentre pensava en la caracterització del Quixot, el dolor, l'amor, la compassió i una admiració sense límits l'omplien del tot; el filòsof i historiador Girard el considera capdavanter de la dignitat i la llibertat humanes; hauríem d'omplir moltes pàgines més si volguéssim escriure tot el que s'ha dit d'ell.

Comencem la reflexió entorn a l'ànima del Quixot amb una cita del novel·lista rus Turguénev, en un text on el compara amb Hamlet: *Què representa el Quixot? Primordialment, la fe; la fe en quelcom etern, immutable; en una paraula: en la veritat, en la veritat que es troba fora de l'individu però que és possible d'assolir; que exigeix un servei i sacrificis i que s'hi accedeix gràcies a la constància d'aquest servei i a la força d'aquests sacrificis. El Quixot està penetrat completament per la lleialtat a l'ideal (...) Trobaria vergonyós viure per a ell mateix, viu fora d'ell, per als seus germans, per extirpar el mal i enfrontar-se a les forces enemigues de la humanitat: els gegants i els mags, és a dir, els opressors. Dins seu no hi ha rastre d'egoisme, no es preocupa de la seva persona, se sacrifica completament, creu, creu fermament i marxa endavant sense girar-se cap endarrere, (...) el seu cor és humil, la seva ànima, gran i audaç, la seva devoció commovedora no restringeix la seva llibertat. Estrany a la supèrbia, no té cap dubte sobre ell mateix, sobre la seva vocació, ni tan sols sobre les seves forces físiques. La seva voluntat és indestructible (...).*

Seguint la línia de Turguénev podem corroborar, després de la lectura pausada i meditada del Quixot, que **la fe** és el fil conductor intern de l'obra. L'ànima del Quixot és moguda per les tres virtuts teològals (fe, esperança i caritat) i encarada sempre vers l'ideal, el Bé suprem. La *senzillesa i innocència* característiques del seu cor l'inclinen a complir sempre la voluntat de Déu, sota l'ideal de l'antiga cavalleria. Diu Sancho, de l'ànima del seu amo: *el mío tiene una alma como un cántaro: no sabe hacer mal a nadie, sino bien a todos, ni tiene malicia alguna: un niño le hará entender que es de noche en la mitad del día, y por esta sencillez le quiero como a las telas de mi corazón, y no me amaño a dejarle, por más disparates que haga.* (c.XIII, 2a part), i més endavant destaca la seva honestedat: *pues pensar que Don Quijote mintiese, siendo el más verdadero hidalgo y el más noble caballero de sus tiempos, no es posible; que no dijera él una mentira si le asaetaran.* (c.XXIV, 2a part)

La virtut és un altre dels temes centrals de l'obra. Sota la mirada del cavaller, la plenitud de la vida humana s'assoleix per la via estreta de la virtut, l'origen de la qual es troba en el Dador de tota virtut: Déu, a través del seu Fill Jesucrist. *El camino del vicio acaba en muerte, y el de la virtud acaba en vida, el camino del vicio es ancho y espacioso, el de la virtud es muy estrecho* (Cf.Mt 7,13-14). Més que difícil, la vida virtuosa en aquest món és impossible sense l'ajut de la gràcia divina. A tall d'exemple, el mandat de l'amor als enemics sols és possible perquè n'hi ha hagut Un que els estima en nosaltres: *en contra de tomar venganza injusta, que va estrechamente contra la santa ley que profesamos, en la cual se nos manda que hagamos bien a nuestros enemigos y que amemos a los que nos aborrecen; mandamiento que parece algo dificultoso, no lo es sino para aquellos que tienen menos de Dios que del mundo, y más de carne que de espíritu, porque Jesucristo, Dios y hombre verdadero, que nunca mintió, ni pudo ni puede mentir, siendo legislador nuestro dijo que su yugo era suave y su carga liviana; y así, no nos había de mandar cosa que fuese imposible el cumplirla* (c.XXVII, 2a part). D'altra banda, en un diàleg amb el seu escuder, el Quixot recorda el caràcter sobrenatural de la virtut i l'estat de combat i persecució contínues en què es troba davant del mal. Pregunta: *¿Qué dicen de mí, el vulgo y las gentes?* i Sancho li respon: *el vulgo tiene a vuestra merced por grandísimo loco, y a mí por no menos mentecato*, a la qual resposta afirma amb contundència el Quixot: *mira Sancho, donde quiera que esté la virtud en eminente*

grado, es perseguida (c.II, 2a part). Els entrebancs del camí no haurien d'espantar al que mira cap al Regne del cel: *los daños que nacen de los bien colocados pensamientos antes se deben tener por gracias que por desdichas* (c.XII, 2a part). Però al cap i a la fi, *la virtud es tan poderosa, que por sí sola, a pesar de toda la nigromancia que supo su primer inventor Zoroastes, saldrá vencedora de todo trance y dará de sí luz en el mundo como la da el sol en el cielo* (c.XVII, 1a part).

Tota la vida del cavaller està regida per la **fe** en Déu; podríem dir que és «un finalista». Precisament perquè s'orienta sempre tenint la mirada fita en l'Estrella polar que no falla, el Quixot com a cavaller té una visió alta de les coses terrenes: el seu valor veritable, les regles, la dignitat humana i l'amistat, tot i les desvirtuacions que té de la realitat. Confia com un nen en la seva mare: *Sube en tu jumento, Sancho el bueno, y vente tras mí; que Dios, que es proveedor de todas las cosas, no nos ha de faltar, y más andando tan en su servicio como andamos, pues no falta a los mosquitos el aire, ni a los gusanillos la tierra, ni a los renacuajos el agua* (cf.Mt 6,25-34); *y es tan piadoso que hace salir su sol sobre los buenos y los malos, y llueve sobre los justos e injustos* (cf.Mt 5,44-45) (c.XVIII, 1a part). Se sap contemplat pel Pare del Cel, i per això és l'home sense por. Viu sota la mirada provident de Déu: *todo se hará bien; que no se mueve la hoja en el árbol sin la voluntad de Dios*. (c.III, 2a part). Té consciència que la fe sense obres és morta (cf. c.L, 1a part) i que el combat terrenal té sentit i té per objectiu últim aconseguir la pau, i no una pau qualsevol, sinó la que dóna Jesucrist: *las armas tienen por objeto y fin la paz, que es el mayor bien que los hombres pueden desear en esta vida. (...) La paz es la joya que, sin ella, en la tierra ni en el cielo puede haber bien alguno*. (c.XXXVII, 1a part).

La **caritat** és el motor de les seves accions. No es tracta d'un amor qualsevol. La caritat del Quixot comprèn totes les característiques de l'amor cristià. És un amor que conté la síntesi de 1Co, 13:

El qui estima és **pacient, és bondadós i té predilecció pels febles**: *yo nací para favorecer a viudas, amparar doncellas, socorrer a huérfanos, librar a los cautivos, enderezar a los tuertos, hacer bien a todo el mundo. Mis intenciones siempre las enderezo a buenos fines, que son de hacer bien a todos y mal a ninguno* (c.XXXII,

2a part). El qui estima **no té enveja**: *joh envidia, raíz de infinitos males y carcoma de las virtudes! Todos los vicios, Sancho, traen un no sé qué de deleite consigo; pero el de la envidia no trae sino disgustos, rancores y rabias* (c.VIII, 2a part). **No és altiu ni orgullós, no és groller ni egoista**: *Donde reina la escaseza no puede*

haber la liberalidad (c.XLVII, 1a part). *Sancho, sé limpio... anda despacio... habla con reposo, pero no de manera que parezca que te escuches a ti mismo, que toda afectación es mala* (c.XLII, 2a part). **No s'irrita ni es venja: mal cristiano eres, Sancho, porque nunca olvidas la injuria que una vez te han hecho; pues sábetete que es de pechos nobles y generosos no hacer caso a niñerías. No s'alegra de la mentida, sinó que troba el goig en la veritat, tot ho excusa, tot ho creu, tot ho espera, tot ho suporta:** *Su vida no era suya, sino de todos aquellos que le habían de menester para que los amparase y socorriese en sus desventuras* (c.IV, 2a part). En definitiva, el Quixot ens convida a saltar a l'esfera de l'amor de Déu, manifestat en extrem a través de l'entrega de Jesús al món i a la creu per a la nostra redempció. Solament des de la unió amb Jesucrist, l'home podrà estimar a la seva manera, i esdevindrà capaç d'estimar l'enemic lluny de la venjança: *es razón averiguada que aquello que más cuesta se estima y debe de estimarse en más* (c.XXXVIII, 1a part).

Finalment, la virtut de l'**esperança** apareix amb força en el transcurs de l'obra. La lectura i el comentari del Quixot generalment s'han centrat en el desenllaç funest de les seves aventures i en els moments patètics i tragicòdics de les seves accions, sense ressaltar massa la dimensió de l'esperança. El Quixot sap que el mal existeix i que cal arribar fins al final per a vèncer-lo, ni que sigui com a anyell degollat. La fortalesa per aixecar-se de nou després de les derrotes neix de la convicció que el mal és menys poderós que l'amor i que Jesucrist l'ha vençut per endavant: *el diablo no duerme, es amigo de sembrar y derramar rencillas y discordia por doquiera, levantando caramillas en el viento y grandes quimeras de no nada* (c. XXIV, 2a part); per això no té por de les potències malignes que ronden pel món perseguint la bondat i la virtut: *Aquí esperaré intrépido y fuerte, si me viniese a embestir todo el infierno* (c.XXXIV, 2a part), diu en el context de l'aventura del desencantament de Dulcinea del Toboso. Creu inamoviblement que el bé triomfa per damunt del mal: *la gloria de haber emprendido esta hazaña no la podrá escurecer malicia alguna* (c.XLI, 2a part). Encara que el camí estigui ple de fracassos, confia que el mal està al servei d'un bé major: *siempre deja la ventura una puerta abierta en las desdichas, para dar remedio a ellas* (c.XV, 1a part).

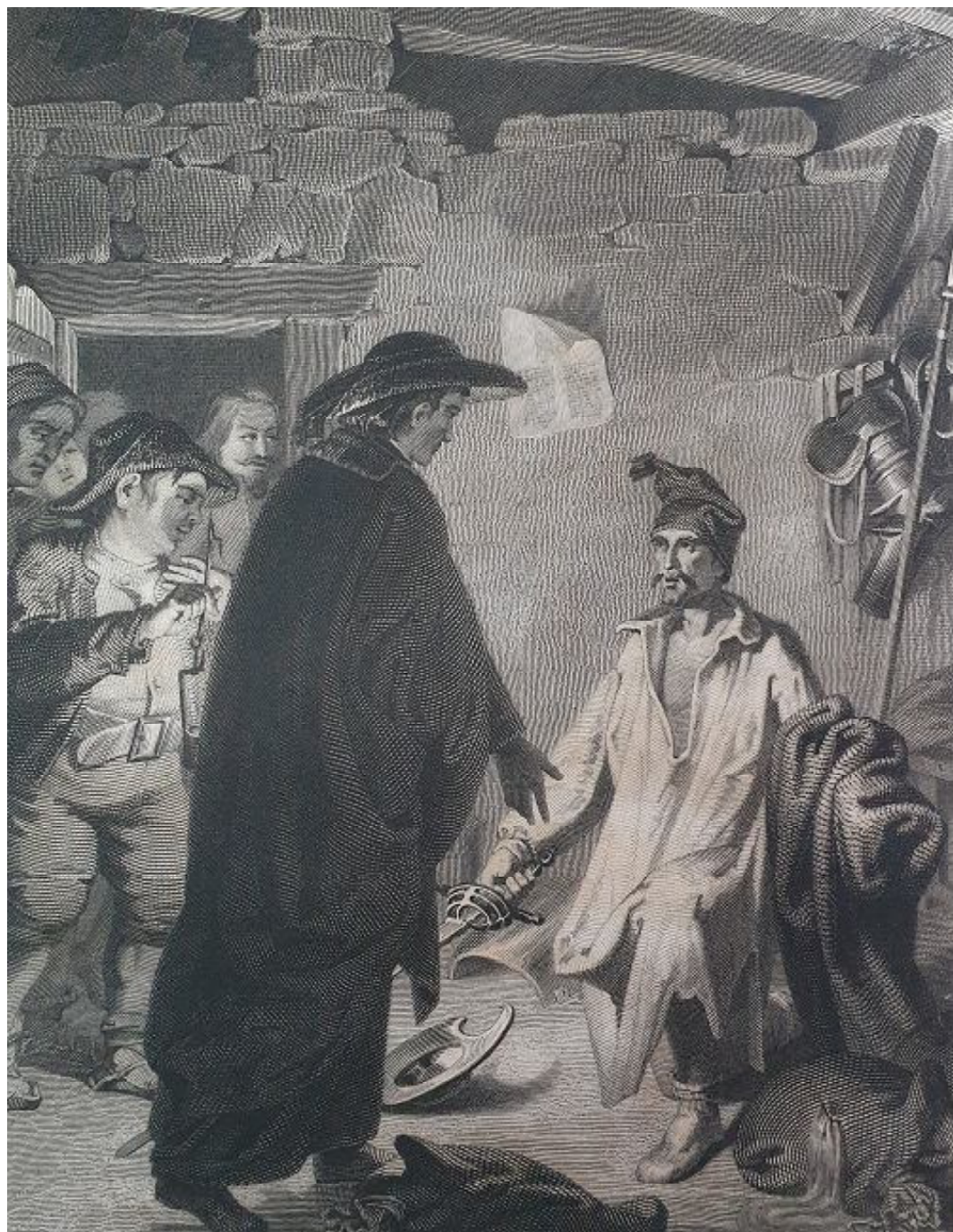
La virtut de l'esperança entra en joc en el moment en què la resta de virtuts sembla desaparèixer, i es va desplegant *in crescendo* a la segona part, sobretot en els

darrers capítols, després de la derrota amb el Cavaller de Blanca Lluna (el batxiller Sansón Carrasco), moment en què el Quixot és obligat a deixar les armes durant un any sencer. Aquest fet suposa l'inici d'una nit fosca de la seva ànima, fins al punt que desespera en diverses ocasions. És precisament en el moment de la desesperació quan apareix l'esperança cristiana, és a dir, aquella que brolla de la victòria definitiva de Crist i a la qual un s'hi pot abandonar amb confiança, convençut junt amb sant Pau que *ens veiem oprimits pertot arreu, però no esclafats; sense camins a seguir, però no sense sortida; perseguits, però no atrapats; tirats per terra, però no abatuts* (2Co 4,8-9), perquè Crist ha vençut el món. En les últimes desolacions el Quixot, a més de romandre en un acte de fe continu, es recolza en el seu amic Sancho, i es fia més d'ell que de si mateix. Vegem algunes situacions de desesperació del nostre protagonista: en l'escena de la trepitjada de braus, diu a Sancho: *Yo nací para vivir muriendo y tu para morir comiendo;... al cabo al cabo, cuando esperaba palmas, triunfos y coronas, granjeadas y merecidas por mis valerosas hazañas, me he visto esta mañana pisado y acoceado y molido de los pies de animales inmundos y soeces. Esta consideración me embota los dientes de manera que pienso dejarme morir de hambre, muerte la más cruel de las muertes.* I li respon l'amic: *No hay mayor locura que en querer desesperarse como vuestra merced.* (c. LIX, 2a part). O bé al sortir de Barcelona, quan recorda el lloc on va ser derrotat: *Al salir de Barcelona, volvió Don Quijote a mirar el sitio donde había caído y dijo: -Aquí fue Troya, aquí mi desdicha, y no mi cobardía, se llevó mis alcanzadas glorias; aquí usó la fortuna conmigo de sus vueltas y revueltas; aquí se escurecieron mis hazañas; aquí, finalmente, cayó mi ventura para jamás levantarse.* Sancho li contesta: *Tan de valientes corazones es, señor mío, tener sufrimiento en las desgracias como alegría en las prosperidades...* Finalment el Quixot accepta la derrota des de l'esperança: *Camina, Sancho, y vamos a tener en nuestra tierra el año de noviciado, con cuyo encerramiento cobraremos virtud nueva para volver al nunca de mí olvidado ejercicio de las armas* (c.LXVI, 2a part). La pèrdua esdevindrà el guany d'una nova frescor, una purificació de la virtut per a prosseguir el camí fins al final.

Dulcinea del Toboso representa l'ideal de **belleza** sobrehumana, és l'amor platònic del Quixot i esdevé una figura clau per ajudar-lo a mantenir la flama de l'esperança encesa enmig de totes les adversitats i desventures. La meta d'haver aollit el do de l'esperança fins al final queda gravada en una de les darreres frases

pronunciades pel Quixot, ja en el llit de mort: *¡Bendito sea Dios el Poderoso, que tanto bien me ha hecho! En fin, sus misericordias no tienen límite ni las abrevian ni impiden los pecados de los hombres!* (c.LXXIV, 2a part).

Les tres virtuts teològals són condició de possibilitat de la resta de virtuts. D'entre les virtuts predicades i viscudes pel Quixot, la de l'**agraïment** pren una rellevància especial. Sant Tomàs la considera una de les virtuts socials, juntament amb la liberalitat (generositat) i l'amistat. En el Quixot l'agraïment és sinònim de «lloança» i neix del reconeixement de la bondat i la bellesa de l'obra de Déu. *Entre los pecados mayores que los hombres cometen, aunque algunos dicen que es la soberbia, yo digo que es el desagradecimiento...: que de los desagradecidos está lleno el infierno. Este pecado, en cuanto he tenido razón he procurado yo huir. Y así, Dios es sobre todos, porque es el Dador sobre todos y no pueden corresponder las dávidas del hombre a las de Dios con igualdad, por infinita distancia, y esta estrecha y cortedad, en cierto modo, la suple el agradecimiento* (c.LVIII, 2a part).

L'agraïment, segons el Quixot, hauria de ser com l'aire que respirem cada dia. *Uno de los pecados que más ofende a Dios es la ingratitud* (c.XXII, 1a part). Els seus contraris són el menyspreu, el desagraïment i la sobèrbia. L'agraïment en el Quixot és sempre real, s'ha de poder copsar a través de les obres i de la mateixa vida personal. Ha de ser sincer. Davant la gratuïtat d'un amor genuí immerescut, l'agraïment real es manifesta en la resposta afirmativa sense condicions ni mesures a la voluntat de Déu amb plena confiança, i la seva execució sense reserves: *el agradecimiento que sólo consiste en el deseo es cosa muerta, como es muerta la fe sin las obras* (c.L, 1a part). D'altra banda, l'agraïment a Déu s'aprèn i s'exercita per mitjà de l'actitud d'agraïment amb els que un té més a prop: els pares, els germans, amics, els que li han transmès la fe i que li han ajudat a ser millor persona: *haz gala, Sancho, de la humildad de tu linaje, y no te desprecies de decir que vienes de labradores. Préciate más de ser humilde virtuoso que pecador soberbio (...). Si acaso viniere a verte alguno de tus parientes le has de acoger, agasajar y regalar; con esto satisfarás al cielo, que gusta que nadie se desprecie de lo que él hizo, y corresponderás a lo que debes a la naturaleza ben concertada* (c.XLII, 2a part).

La noció d'amistat en el Quixot

Una altra característica profundament cristiana del personatge del Quixot és el **desig de companyia** per a portar a terme la seva missió, tal com el nostre Déu no és un

Déu solitari sinó comunitari per naturalesa. A imatge de l'elecció dels deixebles per part de Jesús, el Quixot no tria ni el més docte ni el més ric ans el que el món té per inútil, un simple llaurador: *En este tiempo solicitó Don Quijote a un labrador vecino suyo, hombre de bien –si es que este título se puede dar al que es pobre– pero de muy poca sal en la mollera (...) Sancho Panza dejó su mujer y hijos y asentó por escudero a su vecino (cf.Mt 4,22) (...) En lo del asno reparó un poco Don Quijote, imaginando si se le acordaba si algún caballero andante había traído escudero caballero asnalmente, pero nunca le vino alguno en la memoria (...) Sin despedirse, una noche se salieron del lugar sin que persona los viese (c.VII, 1a part).* Sancho mostra posseir aquell sisè sentit dels senzills i humils de cor que el fa seguir el seu amo sense pensar-s'ho gaire. De seguida copsa en ell un bé profund i ho deixa tot per anar-se'n-hi. Confia. Tanmateix, no hem d'obviar la barreja d'ambicions humanes i de mediocritats de l'escuder –que ens recorden a les dels deixebles de Jesús– i que apareixen d'entrada com els motius principals que l'impulsen a seguir el seu amo. El Quixot l'avisa de l'aridesa que comporta la missió que emprenen: *el buen paso, el regalo y el reposo, allá se inventó para los blandos cortesanos; mas el trabajo, la inquietud y las armas sólo se inventaron e hicieron para aquellos que el mundo llama caballeros andantes de los cuales yo, aunque indigno, soy el menor de todos (c.XIII, 1a part).*

La relació entre el Quixot i Sancho Panza pren densitat de més en més. Esdevenen amics perquè els uneix un mateix fi, un mateix objectiu, que en primer i últim terme és Déu i la seva glòria, sota la forma de l'ideal cavalleresc. No els ha unit el «feeling» o l'afecte humà, sinó la missió i l'objectiu final de la missió. La fidelitat i tots els elements propis d'una amistat autèntica es donen entre ells pel fet de no ser una amistat fonamentada en ells mateixos, sinó en l'ideal absolut. Se sosté pel llaç indissoluble de la confiança sobrenatural en la Providència divina, en l'amor de Déu a ells.

És alhora una relació de mestre-deixeble. El Quixot li fa de mestre, i Sancho acull bonament el que pot de forma limitada, però es manté fidel fins al final amb una incondicionalitat exemplar, enmig dels seus alts i baixos i de les mesquineses més primàries. Sancho se sent orgullós i agraït de ser l'escuder del Quixot tot i els fracassos constants en les seves batalles. En una ocasió, Sancho escriu a la seva

dona: *sólo te sabré decir, así de paso, que no hay cosa más gustosa en el mundo que ser un hombre honrado escudero de un caballero andante buscador de aventuras. Bien es verdad que las más que se hallan no salen tan a gusto como el hombre querría, porque de las cien, noventa y nueve suelen salir aviesas y torcidas* (c.LII, 1a part). En moltes de les converses entre els dos, apareix l'admiració de Sancho pel seu amo. El Quixot diu: *Cada día te vas haciendo menos simple y más discreto. Sancho: Sí, que algo se me ha de pegar de la discreción de vuestra merced; que las tierras que de suyo son estériles y secas, estercolándolas y cultivándolas vienen a dar buenos frutos* (c.XII, 2a part).

També es presenta sovint la paciència, la perseverança i la vehemència del Quixot davant de l'ànima vacil·lant i suspicax de Sancho, conscient que l'amic autèntic és el capaç de corregir i de reprendre al qui estima. En algunes ocasions, el Quixot mostra el desig d'intercanvi de lloc per estalviar-li els patiments a Sancho. Ho veiem reflectit, per exemple, a una conversa entre els dos amics, després que Sancho hagués estat atonyinat de valent, i que el Quixot li hagués dit que ell era el cap del seu cos i que si el cos patia també patia el cap: - Sancho: *pero cuando a mí me mantecaban como a miembro, se estaba mi cabeza sin sentir dolor alguno. - Quixot: no lo digas ni lo pienses; pues más dolor sentía yo en mi espíritu que tú en tu cuerpo.* (c.II, 2a part).

El Quixot li ensenya a ser agraït, a buscar la veritat i la virtut i a descentrar-se de si mateix, i amb freqüència l'amonesta amb saviesa barrejada d'imaginació cavalleresca que li fa desvirtuar la realitat. En un moment de debilitat i de queixa de Sancho, durant la famosa aventura del vaixell encantat, el Quixot li diu encegat per unes al·lucinacions, i alhora amb una gran coherència humana de fons: *¿de qué has de temer, cobarde criatura? ¿de qué lloras, corazón de mantequillas? ¿quién te persigue, o quién te acosa, ánimo de ratón casero? o ¿qué te falta, menesteroso en la mitad de las entrañas de la abundancia? ¿por dicha vas caminando a pie y descalzo por las montañas rifeas, sino sentado en una tabla, como un archiduque, por el sesgo de curso deste agradable río, de donde en breve espacio saldremos al mar dilatado?* (c.XXIX, 2a part).

Com més es coneixen, més s'estimen, i viceversa. L'amistat els dóna la semblança i la compenetració, en un misteriós transvasament i intercanvi de qualitats i talents. Constantment el Quixot fa servir l'expressió *Sancho, amigo* o bé *Sancho, hijo*, i Sancho acaba tenint consciència dels privilegis que rep com a persona, fruit de l'amistat amb el seu amo. L'amistat configura, i Sancho n'està agraït: *soy quien «júntate a los buenos y serás uno de ellos». Yo me he arrimado a buen señor, y ha muchos meses que ando en su compañía y he de ser otro como él, Dios queriendo; y viva él y viva yo* (c.XXXII, 2a part). El Quixot mostra a Sancho que l'amistat humana es fonamenta en l'amistat divina i que *el cristiano sabe que por ninguna humana ha de perder la amistad divina* (c.XXXIII, 1a part). I que prefereix la companyia a la solitud: *apenas se hubo partido Sancho (a la ínsula de Barataria) cuando Don Quijote sintió su soledad* (c.XLIV, 2a part).

Sancho l'acompanya fins al llit de mort amb gran fidelitat, en els moments de desgràcia i en els pocs èxits que han assolit durant el seu itinerari junts. En el llit de mort, Don Quijote li diu, en recuperar el seny: *Perdóname, amigo, de la ocasión que te he dado parecer loco como yo, haciéndote caer en el error en el que yo he caído, de que hubo y hay caballeros andantes en el mundo* (c.LXXIV, 2a part).

Síntesi

En resum, l'obra del Quixot ens situa davant el centre del misteri cristià, que no és altre que la meravella de què Déu s'hagi fet un de nosaltres, que la gràcia s'hagi vessat damunt el món sense deixar cap recó absent de perdó i de misericòrdia. El sobrenatural ha entrat en el món natural una vegada per sempre en Crist i no hi ha cap ombra que pugui impedir el triomf de l'amor per damunt del mal. Aleshores, des d'aquí, la vida de l'home al món esdevé una opció radical a la gràcia, fet que capgira tota la seva existència. Veiem com la disposició confiada i dòcil del Quixot a la voluntat de Déu configura tota la seva personalitat. L'entrega confiada a Déu el fa l'home més lliure, més atractiu i profundament bell, tot i ser objecte de burla d'un món cec i sord incapaç de sobrevolar les aparences ni d'escoltar la mateixa innocència del Crist en el boig, el pobre i el malalt.

Bibliografia

- ABELLÁN, J.L.: *Historia crítica del pensamiento español.*, Madrid, 1981. Vol.III: «Del barroco a la Ilustración (ss.XVI y XVII)», cap.II: «El barroco como concepto de época», pp.44-59.
- ANDRÉS, R. i RIUS, R. «Visita d'escriptors i filòsofs al Quixot», a: *Visions del Quixot*. Fundació Caixa Catalunya (2005).
- BALLARÍN, J.M. *Paràbola dels retorns*. Ed. A contra vent (2010).
- BALTHASAR, H. «La ridiculez y la gracia» a: *Gloria V. Metafísica. Edad Moderna*. Ed. Encuentro (1996), pp.161-171.
- BATAILLON, M. *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*. FCE. México, 1966, pp. 777-800.
- DIAZ-PLAJA, G. *España en su literatura*. Ed. Salvat (1969), pp.100-102.
- DOSTOIEVSKI, F.: «Escritos sobre el Quijote», a: VVAA, *El Quijote desde Rusia*, Visor Libros (2005), p.57.
- TURGUÉNEV, I.S., *Hamlet y Don Quijote*, a: NUEVA REVISTA n.56 (Abril 1998), p.160.
- VILANOVA, E. *Història de la teologia cristiana vol.II i III*. Ed. Facultat de Teologia de Catalunya (2001).

